

Geopend dagpauwoog? De leraar en de kunst van het kijken

Dr. Ewald Mackay

Inleiding

Ida Gerhardt was dichteres én lerares. Hoewel zij in de les niet vaak sprak over haar poëtische werk was zij als lerares een dichteres. Zij leerde de kinderen zeer subtiel kijken naar de wereld zodat zij de poëzie der dingen zouden zien. Niets vond zij zo erg als een kind dat het echte, verwonderende kijken reeds ontwend was en de wereld alleen nog maar zag als een plek der voorspelbare gewoonte of een plaats van nut en opbrengst.

Soms vraag ik mij weleens af hoe zij onze huidige tijd zou hebben ervaren. Reeds voor de Tweede Wereldoorlog was de moderne cultuur voor haar bijna ondraaglijk geworden in zijn aandacht voor geld en goed en in zijn verwaarlozing van natuur en schepping. Zou zij het vandaag nog hebben volgehouden? Misschien zou ze ook in het heden moed hebben gevat omwille van het kind, opdat dit kind het kijken niet zou verleren maar steeds subtieler de wereld zou gaan aanschouwen en beschouwen.

Over dit aandachtig kijken gaat dit opstel. Aan de hand van Ida Gerhardt wil ik daar een pleidooi voor voeren. Ik doe dat aan de hand van twee van haar gedichten die gaan over dit kijken.

Opmerkelijk is dat in beide gedichten vlinders een belangrijke rol spelen. De dagpauwoog fladdert rond in deze gedichten. Deze twee gedichten zijn in zekere zin elkaars tegenbeeld. Men zou ze als een tweeluik kunnen zien: een 'diptiek van het kijken'. Laten we gaan kijken.

1. Gesloten dagpauwoog

In de bundel *De zomen van het licht* (1983) staat het gedicht 'Het verstoorde wereldbeeld'. Dit gedicht wil ik in het eerste luik van dit 'diptiek van het kijken' laten zien:

HET VERSTOORDE WERELDBEELD

*Hoe kán dat: dagpauwogen in de hof
van Breekelenkamp naast ons? – Niet te geloven.
Hun wiekenpracht gaat het verstand te boven:
vier zonnen op een veld van sterrestof.*

*Hij had dit jaar brandnetels in het gras,
de oude boer, wat achterop met werk,
daar er een erfenis met ruzie was:
pauwogen fladderen van perk tot perk.*

*Hij cijfert achter de gordijnen uren
terwijl ze nectar uit zijn tuintje puren.*

Zondags zit hij – zijn zaak is vóór geweest –

*stil op de bank voor huis, verkalkt en blauw;
dan zitten er pauwogen op zijn mouw,
wier tekenen hij bevreemd en bevend leest.¹*

We zien hier de dichteres Ida Gerhardt in haar huis of tuin zitten. Zij ziet wat haar buurman niet ziet want Buurman Breekelenkamp werkt om geld te verdienen. Hij cijfert uren achter de gordijnen. Onkruid wieden schiet er dan bij in maar dat werd, zijns ondanks, weer tot genade want dagpauwogen komen op de brandnetels af. Wanneer de boer zondags op zijn bankje voor het huis zit, fladderen ze om hem heen en strijken neer op zijn mouw. In de woorden van de dichteres proef ik ontzetting en mededogen tegelijk. Er is ook een klein teken van hoop als de boer de 'tekenen bevreemd en bevend leest': er wordt toch even iets losgeschud onder lagen van puin in zijn ziel. Maar hij ziet niet het blauw van de hemel, alleen dat van zijn verkalkte aderen.

Boer Breekelenkamp zou even goed een leraar kunnen zijn die door geld en goed, verzuring en cynisme of regels en scores zich in de eigen cocon inweefde. Deze leraar kan de leerlingen niet meer leren kijken of tot verwondering wekken want hij ziet zelf eigenlijk niets meer. Als hij de leerling het zien niet meer kan leren, wie dan wel? De leerling is veelal deel van de moderne, artificiële asfaltcultuur: hij ziet de wereld via een scherm. Hij moet weer leren kijken naar de echte dingen en hun geheim leren zien.

2. Geopend dagpauwoog

In Gerhardts bundel *Vroege verzen* (1984) gaat het in het gedicht 'Psyche' over een leraar die de genade van het kijken heeft ontvangen en haar ook doorgeeft. Dit gedicht wil ik in het tweede luik van dit 'diptiek van het kijken' laten zien.

PSYCHE

*Ik las de Phaedo met mijn vijfde klas;
en in de tekst kwam het woord psyche voor:
ik legde, aan 't nog kinderlijk gehoor,
uit waarom psyche ziel èn vlinder was.*

*Terwijl ik nòg eens de passage las
was er ineens een ritseling, en een spoor
van glanzen kwam, van 't raam de ruimte door.
Er zat een grote vlinder voor het glas.*

Het was een dagpauwoog. En ieder zag

¹ Ida G.M. Gerhardt, *Vroege verzen*, Amsterdam, 1984, 38.

*de purperen gloed, die op zijn vleugels lag;
de ogen, waar het aetherblauw in brandt.*

*Ten laatste – hij zat rustig op de hand –
bracht hem een jongen weg. Onaangerand,
zei hij, was hij ontweken naar het blauw².*

We zien hier de lerares Ida Gerhardt terwijl ze Grieks geeft aan haar vijfde klas. Ze legt het Griekse woord 'Psyche' uit. Dat woord heeft volgens het woordenboek twee betekenissen: 1) geest; 2) vlinder. Je zou als leraar kunnen volstaan met deze twee betekenissen als taalkundige feiten mee te delen aan de klas. Maar Ida Gerhardt laat haar leerlingen zien dat in dit woord iets van het geheim der dingen ligt besloten. Woorden zijn zeer oude spiegels van onze ziel. We weten niet wanneer het woord 'Psyche' voor het eerst is gemunt. Maar we kunnen er nog wel iets van de echo der waarheid in navoelen. De ziel of geest is immers als een vlinder of een vogel. Ze bevindt zich in ons lichaam maar ze kan daar ook boven uit stijgen en opgaan tot God (Huib Swaab en andere kille reductionisten en materialisten ten spijt!). De lerares geeft haar leerlingen hier een oefening in kijken. Net als bij boer Breekelenkamp gebeurt hier ook iets onverwachts. Ida Gerhardt was wel al in de gestalte van de openheid en verwachting waarbinnen het wonderlijke gebeuren kan – bij de boer was die gestalte er in het geheel niet meer - maar ook hier raakt genade haar aan. Er komt een vlinder het lokaal binnengevlogen: een dagpauwoog. Dan wordt het volkomen stil in de klas. De kinderen kijken slechts en verwonderen zich. Er hoeft niets meer te worden gezegd. Een jongen brengt tenslotte de vlinder naar het raam waar hij 'ontweken was naar het blauw'. Dit is een ander blauw dan dat van de verkalkte aderen van de boer: het is het blauw van de hemel.

Wat zouden we al onze leraren en leerlingen deze genade gunnen. Hier gaat het om de werkelijke verwondering. Hier wordt de ziel van het kind en het geheim van de dingen gezocht.

Conclusie

In deze 'diptiek van het kijken' hebben we naar twee gedichten gekeken als spiegels van het onderwijs. Laten we als leraren in deze spiegels kijken en ons de vraag stellen wie wijzelf als leraar zijn. Mogen wij dan de genade kennen om de kinderen en de wereld in het licht van de blauwe hemel te zien en te aanschouwen. Het is God Zelf die ons de ogen gaf waarmee wij mogen zien.

Personalia

Dr. Ewald Mackay (1964) is historicus en filosoof. Hij promoveerde in de theologie op een onderzoek over geloof en wetenschap (1997). Hij is als docent *cuma*, geschiedenis en filosofie en als lid van de kenniskring van het lectoraat Christelijk leraarschap werkzaam aan Hogeschool Driestar-Educatief te Gouda. Daarnaast schrijft hij boeken en houdt hij lezingen op het vlak van onderwijs, wetenschap en cultuur. Zijn recentste boek is *Het Grote Huis. Christelijke geloofstraditie in een (post)moderne wereld* (De Banier, 2013). Zie voor een volledige lijst van publicaties www.ewaldmackay.nl.

² Ida G.M Gerhardt, *Vroege verzen*, Amsterdam, 1984, 126.